

Šonġadâhnubâstus Laapist – Pargomáangus

Laidiittâs

Uápásmuđ Áimutiettuu lájádâs raportân Ilmastonmuutos Lapissa (Šonġadâhnubâstus Laapist) já västidiđ vuoluupiäláid pargoid jieijâd sanijguin. Tij pyehtivetted kevttiđ iššeen raapoort, muuštomiärrkkumijd já juávkkusavâstâlmijd.

Ilmastonmuutos Lapissa:

helda.helsinki.fi/items/653e681e-8a12-4d81-b7e7-aace182e86df

1. Šonġadâhnubâstus ovdánem liähtu

Raapoort pittá 1 Laidiittâs

Mii lii šonġadâhnubâstus liähtu?

a) Suomâst ko verdid ubâ maailmân

Suomâst šonġadâh lieggân vorrásumos šonġadâhnubâstusskenaarioi mielđ suullân 1,6 kerd jotelubboht ko eennâmpáálost koskâmiärlávt.

b) Laapist ko verdid ubâ maailmân

Lappi kulá arktisii kuávlun, kost aiccâmušâi mielđ koskâliegâsvuotâtileh láá pajanâm masa neljii jotelubboht ko eennâmpáálost koskâmiärlávt.

2. Biošonjâduv indikaattoreh

Metodeh (sijđoh 7–9)

Mii šonjâdâhnubástusâst totkoo já maht? Maainâš indikaattorijd, moh kiävttojah šonjâdâhnubástus tutkâmist. Indikaattor lii kvalitativilâš tâi kvantitativilâš mittár, mii addel tiäđuid šonjâ- já šonjâdâhtiilijn sehe toi nubástusâin.

1. **Ive koskâliegâsvuotâtile**, mii rekinistoo hilačuaggái mielđ pirrâmpееivi koskâliegâsvuotâtiilijn. Vaiguttâsah il. šlaajâi lavdâmkuuvijd já eellimmáhđulâšvuodâid.
2. **Termisii šoddâmpaje kukkodâh já liegâsvuotâsumme**. Šoddâmpaje miäruštâlloo äigipaijeen, kuás pirrâmpееivi koskâliegâsvuotâtile lii pisovávt paijeel +5 cekkid. Nuuvtpa šoddâmpaje kukkodâh lii taan miäruštállâm miäldásii paje kukkodâh almottum pirrâmpееivijguin. Šoddâmpaje liegâsvuotâsumme lii šoddâmpaje äigásij pirrâmpееivij koskâliegâsvuotâtiilij summe ton uási peeleeest mii lii alanâm +5 ceehi paijeel. Vaiguttâsah il. šadoi šoddâmân já iälânij eellimjurâmân.
3. **Puolâšpeeivij meeri muottuuttes peeivij ääigi**. Toi peeivij meeri, kuás pirrâmpееivi vyelemus liegâsvuotâtile lii lamaš vuálá 0 °C äigikooskâst 1.4.–30.6. Vaiguttâsah il. šadoi vahaduumân já fenologian.
4. **Paahâi liegâsvuotâsumme**. Pirrâmpееivi pajemui liegâsvuotâtiilij (max > 25 °C) 5 pirrâmpееivi koskâárvuin čoggâšuvvee liegâsvuotâsumme äigikooskâst 1.4.–1.10. Vaiguttâsah il. šadoi koškádâhstreesin já jámulohon.
5. **Nollá-ceedi rastaldittempeeivij meeri**. Toi peeivij meeri äigikooskâst 1.1.–30.6., main pirrâmpееivi vyelemus liegâsvuotâtile lii vuálá 0 °C já pirrâmpееivi pajemus liegâsvuotâtile lii paijeel 0 °C. Vaiguttâsah il. šadoi jámulohon.
6. **Ive arvemeeri**, jmii lii rekinistum oochtân hilačuaggái mielđ pirrâmpееivi arvemeerij čoggâšumeest ive äägist. Kuávdááh vaiguttâsah il. šadoi já iälânij čääsi finniimân.
7. **Kuhes koškádâhpooijij peeivij meeri**. Koškâádâhpaijeen miäruštâlloo ucemustáá 10 marjalâs peeivi paje äigikooskâst 1.4.–1.10., kuás lii lamaš fiärttu tâi lii arvam tuše uccáá, vuálá 1 mm/vpp. Vaiguttâsah šadoi koškádâhstreesin já jámulohon.
8. **Čäcitáásus**. Arvemere já oleslâšlievlistem iäruuttâs äigikooskâst 1.4.–30.9. Oleslâšlievlistem adai evapotranspiraatio kovvee sehe eennâmaaseest já šaddoduv peht lievlistejee čääsi mere. Vaiguttâsah iälânij čääsi finniimân.
9. **Muotâkerdipeeivij meeri**. Toi peeivij meeri, kuás muotâ lii ucemustáá 1 cm, äigikooskâst 1.9.–31.8. Vaiguttâsah il. šadoi já iälânij suájân täälvi robdâliegâsvuotâtiilij vuástá já šoddâmpaje joodááskmân.
10. **Arve muotâkerdi oolâ -peeivij meeri**. Rekinistemkritereh äigikooskâst 1.9.–30.6.: muotâkerdi kasodâh ucemustáá 1 cm, pirrâmpееivi arvemeeri ucemustáá 1 mm já pirrâmpееivi koskâliegâsvuotâtile ucemustáá 0,5 °C. Vaiguttâsah il. iälânij raavâd finniimân muottuu vyelni.

3. Aiccum biošonjâduv nubástus

Aiccum biošonjâduv nubástus (sijđoh 9–16)

Tuudhâ tavlustuvâid 1. já 2. sehe kuvviđ, moh čäittih biošonjâduv indikaattorijđ káártást. Valdâl, et magareh nubástusah kyehti viärdádállâmpaje kooskâst láá aiccâmist čuávuváin tahhein?

1. Ive koskâliegâsvuotâtile lii pajanâm säámist 1–1,5 ceehi kyehti maŋalâs šonjâduvlii viärdádállâmpaje kooskâst.
2. Termisii šoddâmpaje kukkodâh: Šoddâmpaje lii kukkom Laapist 2–10 pp kyehti maŋalâs šonjâduvlii viärdádállâmpaje kooskâst. Enâmustáá šoddâmpaje lii kukkom Tave-Laapist.
3. Puolâšpeeivij meeri vyesi-kesimáánust lii kiäppánâm koskâmiärlávt ovttáin pirrâmpeivijn.
4. Ive arvemere nubástus koskâárvu lii + 66 mm ađai iválâš arvemeeri lii lasanâm.
5. Muotâkerdipeevij meeri lii kiäppánâm koskâmiärlávt 6 pirrâmpeivi.

4. Sahhiittállâmpargo

Sahhiittâl ohtuu tâi paaráin ááhu, äijih tâi mottoom nube rävisulmuu. Tun puávtáh kevttiđ iššeen vuoluupiäláid koččâmušáid. Jis halijdah, te tun puávtáh ton lasseen paddiđ sahhiittállâm om. puhelimáin. Táárbu mielđ keevti lasepááppár.

Kiäm tun sahhiittállâh? _____

Magarijd nubástusâid sun lii aiccâm:

- a) Aldaluándust?
- b) Šonjâduvâst já šoonjâst?
- c) Maht aiccum nubástusah láá vaiguttâm sahhiittállum ulmuu elimân?
 - argâ já aassâm (lieggim, čuáskudem)
 - šoddâmpaje kukkodâh (muorjim, kuobârdem, šadoi viljâlem muorâkäärdist)
 - täälviđ já keesih ovdiđ já tääl
 - arveh, muotâ já koškádâh

5. Čuákánkiäsu juávhust

Viärdádállâđ sahhiittálmijđ. Moh ohtsijđ aiccâmušáid pajanii uáinusân?

6. Kreativlâš pargo (valjii oovtâ)

- ☐ **Poster:** Šonjâdâh nubástus vaiguttâs tavveen ässee ulmuu tâi ellee elimân
- ☐ **Kreativlâš pargo:** Maainâs, tihtâ, laavlâ, räppi tmts. sahhiittálmij vuáđuld

Kreativlii pargo idea / fáddá / nommâ: _____

Macâtem: Máttáátteijee ravvu miäldásávt.